

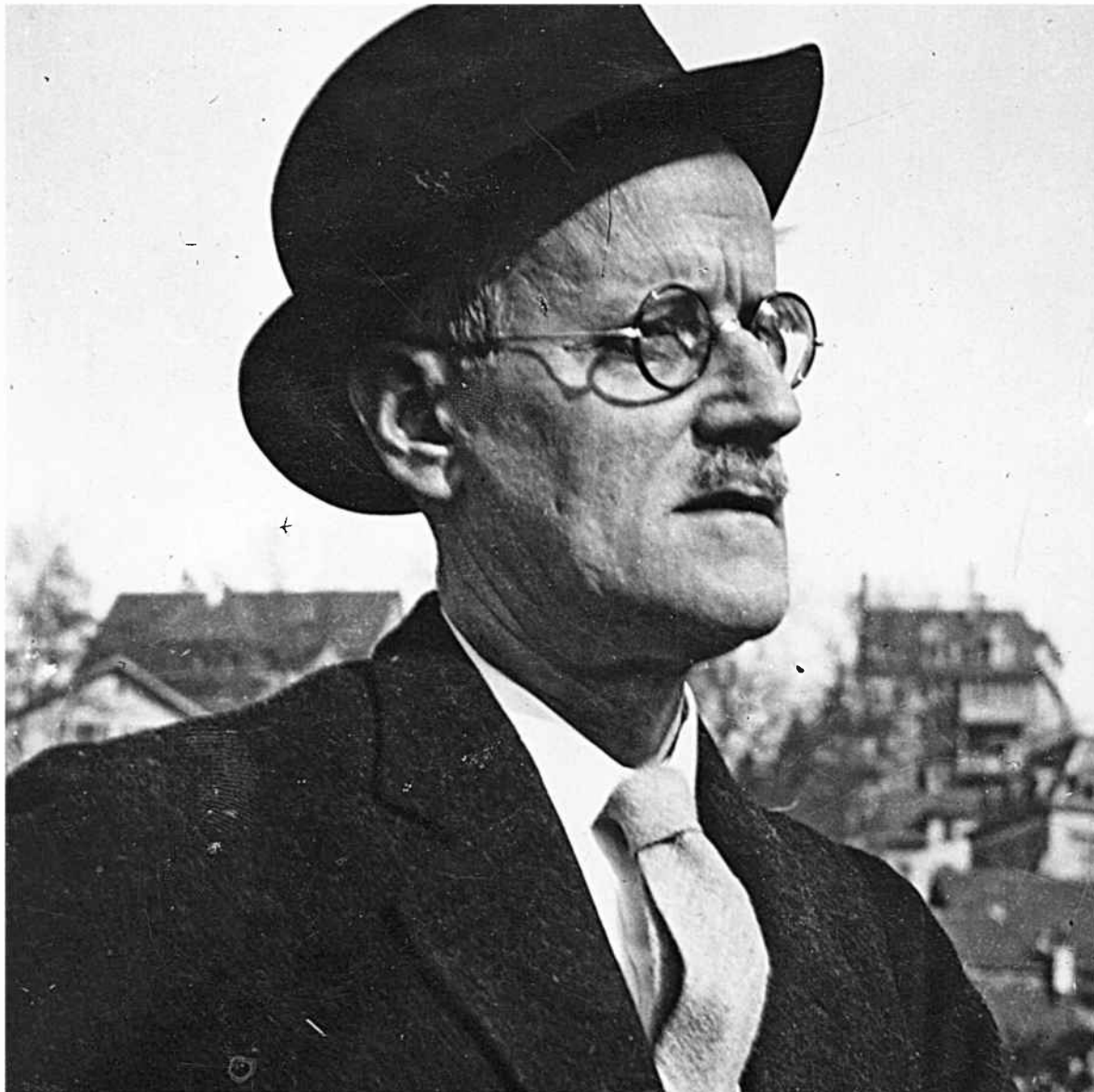
42 דיוקן האומן // בעקבות חייו של
הסופר הדגול ג'יימס ג'ויס
| כרמית ספיר ויץ

דיוקן האומן

כרמית ספיר ויץ

הסופר השנוי במחלוקת ומייסד ז'אנר זרם התודעה ג'יימס ג'ויס, שכתביו נעים בין לרירות משתפכת לקטעי תועבה וזימה, פרסם יצירות על-זמניות. אבל רק "יוליסס" הפך אותו לאחד מהכותבים החשובים במאה ה-20, אך שלא רבים צלחו את 841 עמודיו • לאחרונה יצא לאור בעברית ספר ילדים שכתב, "החתולים של קופנהגן", והוא מצליח לשמר את החיוך הממזרי של המחבר

"איש פשוט מאוד, לא יהיר ולא קשוח". ג'ויס צילום: Gettyimages

הוא היה גם מבקר ספרותי, וכתב בין היתר מסות על הנ-ריק איבסן, וויליאם בלייק וג'ורדאנו ברוננו. עם שירה היו לו יחסים סבוכים. "אין צורך בשירה, אלא לנשים בלבד", גרס. השירה, גם זו שהוא עצמו כתב, הייתה בעיניו בת חורגת. הוא למד ספרות באוניברסיטת דבלין ונדד בשנת 1902 לפ-ריז כדי ללמוד רפואה, אך נקרא חזרה לדבלין עקב מחלתה של אמו.

אחרי שהכיר את נורה שלו, עזב הזוג את אירלנד שוב, משום שג'ויס לא האמין בערכם של נישואים, בעוד שהחוקים המקומיים אסרו על מגורים משותפים ללא נישואים. לשניים נולדו שני ילדים: ג'ורג' ולוסיה, ששהתה מרבית חייה באשפוזים בעקבות מחלת הסכיזופרניה. הוא אהב מאוד תמונות משפחתיות ותלה אותן בדירתו, וגילה רגישות גבוהה לחפצי משפחה. בהזדמנויות חגיגיות כמו ימי הולדת או בחג המולד נהג לגרוב גרבי צמר ירוקים שעברו בירושה במשפחתו. "פולחן אבות", כינו את זה מכריו.

מרבית ימיו סבל מבעיות בריאות בעיניו ועבר מספר ני-תוחים עד שכמעט התעוורר לחלוטין ונאלץ לכתוב בעיפרון אדום על גבי דפים גדולים. הוא שלט ב-17 שפות, בהן ער-בית, עברית, יונית וסנסקריט, תוצאה של אוזן מוזיקלית שהייתה כרויה לכל ניואנס. כדי שיוכל לקרוא את המחזות של איבסן בשפתו, למד נורבגית. בזמנו הפנוי קרא את כת-ביהם של דנטה, אריסטו ותומס אקווינס.

ג'ויס נדד בין איטליה, קראטיה, ציריך ופריז, אבל

ג'ויסס ג'ויס כאן, נוכח.

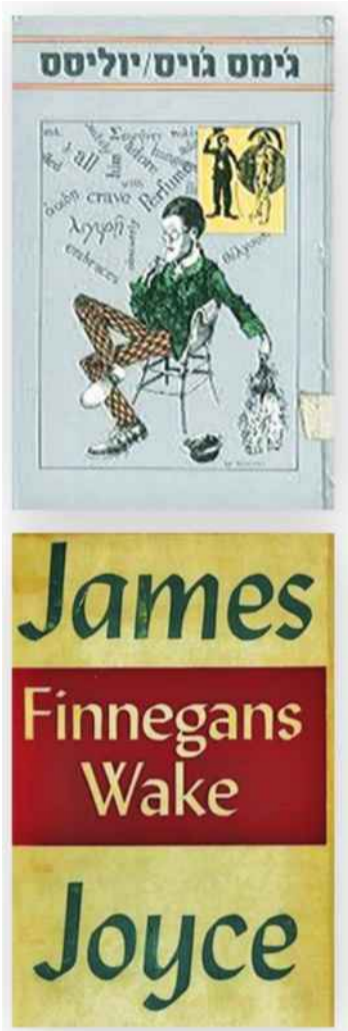
אז מי היה ג'ויסס ג'ויס? האיש שיצירותיו נעו בין לי-ריות ב"דיוקן האמן כאיש צעיר" לקטעי זוהמה מ"יוליסס", היה הבכור מבין עשרה אחים ואחיות במשפחה קתו-לית ענייה. הוא החל לכתוב בהיותו בן 9, והדבר הראשון שחיבר היה פמפלט פוליטי. אחר כך הגיעו "דבלינאים" (1914), מחזה אחד, שני קובצי שירים, ושלושה רומ-נים: "דיוקן האמן כאיש צעיר" (1916), "יוליסס" (1922) ו"Finnegans Wake" (1939).

שנה לאחר מכן, בעקבות פלישת הנאצים לצרפת במלח-מת העולם השנייה, עבר עם משפחתו לדרום צרפת ומשם לציריך, שבה נפטר בעקבות ניתוח כושל בעיצומה של המ-לחמה ב-13 בינואר 1941.

ב"דבלינאים" (1914) הוא הציג את שיתוקה הרוחני וניוונה המוסרי של דבלין ואת חוסר האונים של תושביה. עיקרו של "דיוקן האמן כאיש צעיר" (1916) מוקדש לחי-פושיו אחר ייעוד וזהות עצמית. בכל אחד מפרקי היצירה מוצגת תקופת חיפושים המסתיימת בתגלית כלשהי בהת-פרקות זמנית ממתחות. מיד נוצרים מצבי אי-שקט חדשים, שבקבוצתיהם מתחדשים החיפושים. המחזוריות הזו מגיעה לשיאה בגילוי של סטיבן דדאלוס את ייעודו: להיות אומן, אבל המימוש של הייעוד הזה מותנה בשחרור מלחצים חב-רתיים, פוליטיים ודתיים. הוא מבחין בהדרגה כי אלו מלכוד-ות שעשויות לפגום בחופש יצירתו האומנותית.

א פשר לקבוע נחרצות שדמותו של ג'ויסס ג'ויס היא אחת מהדמויות הכי שנויות במחלוקת בעור-לם הספרות. חלק ממכריו טענו שהוא גס, אכזרי ואינו שולט בהומור שלו. אחרים העידו כי הוא עדין ורגשן. באחד ממכתביה אליו כתבה לו אמו מארי (מיי) ג'ויין מארי: "כפי שאתה אומר פע-מים רבות, אני אישה טיפשה שאינה מבינה את מה שאתה אומר". אחיו סטניסלאוס כתב ספר בשם "שומר אחי", שבו הוא מתאר את הצרות והמרורים שאכל ממנו. והוא? "תיווכחי לדעת, יקירתי, שאין אני אדם רע", כתב ב-1909 באחד ממכתביו אל אשתו נורה, שלה נישא לאחר שלושה עשורים של חיים משותפים. "אני הנני משורר מסכן, אימ-פולסיבי, חוטא, רחב לב, אנוכי, קנאי, בלתי מרצה, אך אין אני אדם רע".

יכול להיות. אחרי הכל, את ההתרחשויות בספרו המונר-מנטלי "יוליסס" בחר לנעוץ בתאריך אחד: 16 ביוני 1904, היום שבו נפגשו לראשונה. זה קרה כשהיא עבדה כחדרנית והוא היה בן 22, זמן קצר לפני שעזב את אירלנד לצמיתות. רשע או רגיש? אין תשובה מכרעת. דבר אחד בטוח: ל-ספרו "יוליסס" אין מקבילות או מתחרים, מסיבות שונות. בינתיים נזכיר כי ב-16 ביוני צוין "בלומסדיי", יום חגו של לאופולד בלום, איש פרסום יהודי דבלינאי, גיבור מרכזי זי ב"יוליסס". במקרה או שלא במקרה, רק לאחרונה ראה אור תרגום ספר הילדים פרי עטו, "החתולים של קופנהגן".

"את כל היצירה הג'ויסית צריך לקרוא לאור 'יוליסס'. מספריו"

לזכרו במגדל מרטלו בדבלין, כלומר אותו מגדל המתואר בתמונה הראשונה ב"יוליסס". מאות סופרים, אומנים וידידים הגיעו לחזות במו"לית סילביה ביטש האמריקאית, שהוציאה את הספר בפריז ב-1922, מניפה את "הגל שלושת הכתרים" המתואר בספר.

ביטש סיפרה לנוכחים על התקופה שבה היו מדפיסים ששרפו את ספרו "דבלינאים" ומחקו כמה מסיפוריו באנגליה: "עזרא פאונד הציג אותו בפני במסיבה בביתו של המשורר אנדרה ספיר בפריז. ג'יימס ג'ויס ישב ליד השולחן, שתק כל הזמן, ולא נגע במ"שקאות, אם כי פאונד התגרה בו שישתה. ג'יימס נדר לא לשתות בשעות היום שבהן היה כותב ושתה רק בלילות. הוא היה מסמיק תכופות ומזדעזע בכל פעם שהצטרפים במסיבה סיפרו בדיחות גסות. הוא היה ביישן מאוד, זיהר מאוד בדבריו אל נשים ומנומס עד כדי פורמליות. הוא היה רגיש כל כך, עד שהיה נרעד מכל פגיעה בטעם הטוב. עם זאת, הוא היה איש פשוט מאוד, לא יהיר ולא קשוח."

סופר למחפשים מקורות השראה

ח"כ עפר שלח, מחבר "המדריך ליוליסס", מחייך למשמע השאלה כמה באמת קוראים את "יוליסס", לא רק משום שהוא מהווה תו איכות למבקשים להיכנס תחת ההגדרה "אינטלקטואלים". "יוליסס" הוא ספר יותר נערץ מאשר נקרא, הוא אומר. "האבסורד הוא שמי שקרא והתעמק

דמויי מחזה וסוגות ספרותיות שונות ומגוונות. כל גיבור ושפתו, כל חלק של העיר ולשונה: שפת כמרים, שפת הר"חוב, שפת הסטודנטים, שפת השוק ושפת התאוות בבית בושט.

הספר עורר בעיות מיוחדות כבר מרגעי קיומו הראשון ניס על גיליונות הדפוס. היצירה הזו, שחשפה את כל הג'ויס לוי והנסתר בחוויותיהן, רגשותיהן ומחשבותיהן של שלושה דמויות (שני גברים ואישה) במשך יממה, הוכתרה בתואר אחד: "פורנוגרפיה". "יוליסס" יצא לראשונה ב-1922 בפריז, בעוד שבארצות הברית הספר הוחרם ופרסומו נאסר. אפילו הכנסתו לתחומי ארצות הברית נאסרה. החרם הזה נמשך 11 שנה, עד שלאחר תביעות חוזרות ונשנות הוסר, ו"יוליסס" טוהר בהכרזתו ההיסטורית של השופט ג'ון מ. וולסי, שציין בפסק הדין: "יוליסס" מהווה ניסיון כן ורציני למצוא שיטה ספרותית חדשה להבחנה ולתיאור המין האנושי."

קשה לתאר עד כמה הספר הזה מעורר פולמוס עד היום. ב-1984 יצא בארצות הברית נוסח של "יוליסס" בשלושה כרכים. הוא הוכן בידי צוות מומחים בראשות האנס גאבלר מאוניברסיטת מינכן, שהקדיש שמונה שנים למשימה, השייך וזה גרסאות שונות של כתב היד ונעזר במחשב כדי להשיג תלט על הנוסחים הרבים שהותיר אחריו ג'ויס. התענוג הזה עלה 200 דולר לצרכן. ביוני 1986 הוצאת פינגוין הוציאה נוסח נוסף שכלל 5,000 תיקונים. זה בא במקום המהדורה של 1969, שנמכרה עד אותה עת ב-650 אלף עותקים. בכנס בינלאומי שנערך במיאמי בפברואר 1989 הנושא העיקרי היה "מורכבות מלאכת העריכה של יוליסס". הדין הזה הפגיש פנים אל פנים את שני היריבים הגדולים: פרופ' גאבלר מאוניברסיטת מינכן ומבקר העקבי והקולני ביותר, פרופ' ג'ון קיד מאוניברסיטת בוסטון. גאבלר טען שכאשר פרסם את מהדורתו ב-1984, תיקן אלפי טעויות שנפלו בהדפסות קודמות של הטקסט כתוצאה מכתבי יד שגויים והגהות לקויות. זכויות היוצרים על הנוסח המקורי, אגב, פקעו ב-1991, 50 שנה אחרי מותו של ג'ויס, אבל הנוסח המתוקן זיכה את יורשיו - כלתו ונכדו - בעוד 50 שנה של תמלוגים.

ביוני 1962, כשני עשורים לאחר פטירתו, נחנך מוזיאון

חיבורו הראשון, בגיל 9, היה מפפלט פוליטי. ג'ויס בילדותו עם משפחתו

צילום: מתוך ויקיפדיה

ג'ויס נדד בין איטליה, קרואטיה, ציריך ופריז, אבל הגיבורה הראשית ביצירתו הייתה דבלין. "אם תיכחד פעם דבלין מעל פני האדמה, אפשר יהיה בקלות לשחזרה ולבנותה מחדש בדיוק רב על פי 'יוליסס', כתב אחד ממבקרי

הגיבורה הראשית ביצירתו הייתה עד יומו האחרון דבלין, וזו מכירה לו על כך תודה עד היום. אין פינה שלא מצאה את ביטוייה ביצירתו. "אם תיכחד פעם דבלין מעל פני האדמה, אפשר יהיה בקלות לשחזרה ולבנותה מחדש בדיוק רב על פי 'יוליסס'", כתב פעם אחד ממבקריו.

עובדה: אל לוח החגים האיריים, שכולל את יום סטפן הקדוש ויום פטריק הקדוש ויום העבודה, הצטרף ב-16 ביוני 1959 "בלומסדיי". מאז, מדי שנה גורשים את דבלין בתאריך החגיגי מבקרים שמגיעים לסיוורים כמו "התחדשות הספרות של ג'ויס", שנערך סביב המקומות המכובדים בספר הסיפורים "דבלינאים". במגדל מרטלו בסנדימאונט - כיום מוזיאון ומגדל ג'יימס ג'ויס, שהפך מוקד עלייה לרגל, נערכים מפגשים בהשתתפות סופרים, יוצרים, פוליטיקאים ועוד.

שיטה חדשה לתיאור האנושות

ג'ויס, האיש שכתב: "לגאון, הטעויות הן שערי התגלית", הייתה מחשבה ברורה בקשר ליצירה שהוציאה תחת ידו חרף רעשי הרקע. "אם 'יוליסס' אינו ראוי לקריאה, החיים אינם ראויים לחיותם", אמר ב-1922, השנה שבה הוציאה את ספרו לאור. ג'ורג' ברנרד שו חשב אחרת. "זוהי עדות מבחילה על שלב מעורר גועל בתולדות התרבות... הייתי רוצה להקיף את דבלין כולה בשרשרת של שוטרים; לעצור כל תושב זכר בגיל 15 עד 30; לאלץ כל אחד מהם לקרוא את הספר ול-שאול... אם רואים הם משהו משעשע בשיגעון ובגסות הזו, המלאים ניבוליה וניבוליה-רוח", כתב על הספר.

כמוהו גם ארציבלד בודקין, התובע הכללי באנגליה, שעמד בראש המסע לאיסור הפצת הספר. הוא - איך לומר זאת בלשון ספרותית עדינה? - נגעל ממש וכתב על המור-נלוג הארוך במיוחד ומשולל סימני הפיסוק של אחת מדמויות המשנה בספר, מולי בלום: "לא קראתי, ואין לי זמן או נטייה... לקרוא את הספר. קראתי (רק) את העמודים 690-732. אין ביכולתי להעריך במה הם רלוונטיים לשאר

"ג'יימס נדר לא לשתות בשעות היום שבהן כתב, ושתה רק בלילות", סיפרה המו"לית סילביה ביטש. "הוא היה מסמיק תכופות ומזדעזע בכל פעם שסיפרו בדיחות גסות. הוא היה ביישן, זיהר בדבריו אל נשים ומנומס עד פורמליות"

דיוקן האמן כאיש צעיר

מאוד נהנה ממנו. ג'ויס מעניין כי הוא כתב מעט מאוד ספרים. יש את 'דבלינאים', שהוא מצוין אבל לא בגללו היו זוכרים אותו בתולדות העם והאומה, יש את 'דיוקן האמן כאיש צעיר', שהוא נפלא אבל אף אחד לא היה שם אותו בפסגת הספרות העולמית, יש את 'יוליסס', ויש את 'Finnegans Wake', שכתב ב-1939 ואף אחד לא קרא. אף אחד. במונח הזה 'יוליסס' הוא בלי ספק אורסט שמקריץ על כל ההרים שמסביבו והופך בסופו של דבר את כל היצירה הג'ויסית ליצירה מעניינת ואת ג'ויס עצמו לכה ידוע ונערץ. בהשוואה ל'מאה שנים של בדידות' של גבריאל גרסה מארקס, זהו לב היצירה הג'ויסית. בלי 'יוליסס', ג'ויס אינו סופר גדול ונערץ כפי שהוא, ובעיני גם את כל היצירה הג'ויסית צריך לקרוא לאור 'יוליסס'.

אני רואה בה תנועה שבה דבר קשור לדבר. היא מגיעה לשיאה ב'יוליסס' ומתפרקת לחלקים לא קוהרנטיים לגמרי ב'Finnegans Wake', שאותו הוא כתב במשך 17 שנה במסירות אין קץ.

"יוליסס" הוא ספר מופלא במונח הזה שהוא מהספרים שאתה יכול לחזור ולקרוא בהם. אני קורא בו קרוב ל-40 שנה, ובכל פעם הוא מרתק, מצחיק ומפליא אותי בהתבוננות האנושית המדהימה שלו. מכאן עולה עוד שאלה: אם זה נמצא בספר, למה להסתיר זאת מאחורי כל כך הרבה מסכים? הרי יש יותר מפרק אחד שיש בו רשימות של כל מיני דברים. יש מבקרים שהניחו שג'ויס ניסה לעשות צחוק מהקורא. אם אנחנו מתעלמים מההנחה הזו, את רואה פה כורח אומנותי לתאר את החיים כפי שהוא ראה אותם. התיאור הזה הוא מהעשירים, המורכבים, המהנים והראויים לשוב ולקרוא בהם בתולדות הספרות."

פרופ' נורית בוכוויץ, מהחוג לספרות במכללה האקדמית בית ברל, אומרת כי ג'ויס הוא סופר לסופרים. "עבור מי שמתעניין באמצעי הבעה, הוא כמו אנציקלופדיה של אמ-צעי הבעה אומנותיים. אם רוצים קריאה מנחמת, מרגיעה, כזו שהכל ברור בה והכל מתקדם באופן לינארי לקראת התרה - זה לא המקום. אבל אם רוצים להשתהות על יצירות, המצאתיות, אקספרימנטליות, התנסות בכתיבה בסגנונות שונים, הישענות וידענות על מסורת הספרות העולמית, זה המקום. זהו סוג אחר של קריאה למיטיבי לכת, ושם ייחודו וכוחו.

"ג'ויס הוא סופר למי שמחפש מקורות השראה. יצירתו 'יוליסס', שהיא באמת היצירה הגדולה שלו, מתארת את המטרופולין דבלין במשך יום אחד בלבד, במרחב מצומצם שמתאר את הטיפוסים שמסתובבים שם ומתמקד באחד או שניים בעיקר. מצד אחד, זה רומן שנטוע בזמן, מקום ומרחב מאוד מוגדרים. מצד שני, הוא נכתב בסגנון זרם תודעה, שהיה חדש לזמנו, ומתאר את האופן שבו התודעה האסוציאטיבית קולטת מראות או גירויים חיצוניים ומגיבה עליהם ברצף של אסוציאציות ומחשבות וזרימה קדימה ואחורה בזמן, עם האפקט של המציאות הפנימית שגוברת על המציאות החיצונית. מצד שלישי, כל הספר הזה בנוי בתבנית של אחת היצירות המשמעותיות ביותר

של ספרות המערב, ה'אודיסיאה'. "לכל פרק מקבילה ב'אודיסיאה'. נוצרת 'אודיסיאה' מודרנית. הזמן והמרחב העכשווי, המטרופולין של תחילת המאה, הניכור המודרניסטי, זרם התודעה של המציאות הפנימית שהרכה יותר חזקה מהחיצונית וגם העיגון במסורת הספרות, הופכים את היצירה הזו למה שהיא. הוא כותב את המסע שאינו בין יבשתי או בין מדינות, אלא של אדם במסלול שבו חי, בדברים שבהם הוא נזכר, בטראומות שהיו לו קודם והטרגדיות שאולי צפויות לו בעתיד. הספר קשה לקריאה, אבל אם חושבים על משהו עמוק ומשמעותי וגם מהפכני לזמנו, אפשר להבין מדוע מי שמעריך את העומק והידענות נתלה בספר הזה או בג'יימס ג'ויס כאחד הטקסטים המכור

ננים בפסגת הספרות העולמית."

"בעיני, החיבור ל'אודיסיאה' הוא רובד אחד של הספר, והוא מאוד טכני", אומר שלח. "זה שכל פרק קשור לאפיזודת ב'אודיסיאה' - בסדר. היית יכולה לחיות עם הספר בלי לדעת את זה. בסוף זה ספר על קבוצת אנשים בעיר אחת ב-16 ביוני, וכשאני מנסה לפשפש בזיכרוני, אני לא מוצא הרבה כאלה בספרות."

לבחון מחדש את מהלך הזמן

"כל הימים מגיעים לקצם", כתב ב'יוליסס'. לא בטוח שזה תקף לגבי ימי ג'ויס. פה מדובר בזמן אחר. פרופ' אילת שמיר, מרצה לספרות במכללת אורנים שספרה 'נטל ההוכחה' ראה אור בהוצאת עם עובד, אומרת שאינסטינקטיבית לחשוב על ג'יימס ג'ויס פירושו לחשוב על זמן. "וליתר דיוק, על האופן שבו הספרות מגמישה ומעקמת את ממד הזמן הליניארי המוכר, עד שיתעורר בנו ספק שבמהלכו נילץ לחשוב על אודותיו מחדש. אם היה 'פרויקט דגל' לספרות המודרניזם במחצית הראשונה של המאה ה-20, זה היה הפרויקט: לקחת את מה שהוא כמעט מובן מאליה מבחינת הניסיון האנושי - מהלך הזמן - ולבחון אותו מחדש, בתוך המרחב המתואר ביצירה, על כל מה שאצור ברגעיו: זיכרונות, פחדים, חששות ותקוות. "ואכן ג'ויס, לצד וירג'יניה וולף וויליאם פוקנר, היה מחוקריו וגם ממבצעיו הגדולים של ה'פרויקט' הזה. במר-כז עומדת ההבנה ששום רגע אינו סטטי גם כשהוא לעצמו, שכל רגע משתדרש בקודמו ובכאן אחריו, ושכל שרשרת כזאת וגם כל חוליה בה אינן מעלימות את קודמותיהן עם כל המאורעות שאירעו בהן והרגשות שעוררו; ונוכחים בהן גם ציפיות, שמכוונות לעתיד, וגם חששות מפניו; וכל אלה מתקיימים בה בעת.

"היום אנחנו מורגלים לפתוח עשרות 'חלונות' ולצפות במסכים מפוצלים שמספקים לנו ויזואליה מרחבית סימולטנית. אבל בשנת 1904, כשג'ויס בן ה-22 החליט עם נורה אהובתו לעזוב לצמיתות את אירלנד הקתולית שנאות נפשו ואת דבלין עירו האהובה עם מעט חפציהם, הייתה השאלה הזאת עניין קיומי. גם במקומות גלותו

"כמו תמיד בתרגום ג'ויס, הכלל המנחה הוא לשמור על הדיבור החי", אומר המתרגם יהודה ויזן. לדאוג שהטקסט ישצוף ושהשפה תתגלגל. טוב שילדים יתרגלו לשם ג'ויס בגיל צעיר. מי יודע, אולי בעתיד הם יירתעו פחות מ'יוליסס'"

באיטליה, בשווייץ ובצרפת לא היה מסוגל לעקור מנפשו ומן ההווה שלו את דבלין ואת אירלנד והמשיך לקיים עמך יחסי אהבה-שנאה.

"כך בחלקו הראשון של 'אולין', אולי הסיפור המפורסם ביותר ב'דבלינאים', שכולו נמסר מתוך ישיבה סטטית לצד החלון, צפים באוולין הצעירה, שאהובה המלח מבטיח לקחת אותה לאמריקה הרחוקה, גלים של זיכרונות, תקוות ופחדים, וכולם מתקיימים בה בעת, ואין לדעת מה יכריע בסופו של דבר, מטען העבר או הציפיות לעתיד."

רק לאחרונה ראה אור ספר הילדים "החתולים של קר-פנהגן" (הוצאת אחוזת בית). זהו למעשה מכתב שכתב לנכדו בעת ביקור בקופנהגן ונמצא לפני כמה שנים, וכעת תורגם על ידי יהודה ויזן ואויר על ידי ענבל אבן. התוצאה בגלגולה הספרותי היא ספר נונסנס לילדים, המכיל גם ביקורת אנטי-ממסדית מתוחכמת לקוראים בוגרים יותר.

"תרגמתי לא מעט ג'ויס: את 'החתולים' והשטן', מקטעים מתוך 'Finnegans Wake' ואת כל ה'אפיפניות' שלו", אומר ויזן. "כשנודע לי שנתגלה מכתב נוסף שכתב לנכדו ובו הסיפור הקצרצר 'החתולים של קופנהגן', הדבר הטבעי ביותר לעשות היה לתרגמו מיד. בשונה מיצירותיו ה'מפלצתיות' יותר, 'החתולים' אינו מעמיד בפני המתרגם אתגר מיוחד. אבל כמו תמיד בתרגום ג'ויס, הכלל המנחה הוא לשמור על הדיבור החי. לדאוג שהטקסט ישצוף ושהשפה תתגלגל.

"כמו תמיד אצל ג'ויס, חשוב לשמור את הכל בגובה העיניים ואם אפשר אז גם לשמר את החינוך הממזרי של המחבר שמבליח בסופי השורות כמין חתול צ'שירי. ובכלל, טוב שילדים יתרגלו לשם ג'ויס כבר בגיל צעיר, מי יודע, אולי בעתיד הם יירתעו פחות מ'יוליסס' ולא יקשטו בו את ספרייתם או ישתמשו בו כמעצור לדלת - אלא ממש יקראו בו וישונו וייתקלו באותו החינוך הממזרי הזר להם מילדותם".

ח"כ עפר שלח, מחבר "המדריך ליוליסס": "ג'ויס מעניין כי הוא כתב מעט ספרים. 'דבלינאים' מצוין, אבל לא בגללו היו זוכרים אותו. 'דיוקן האמן כאיש צעיר' נפלא, אבל לא בפסגת הספרות העולמית. 'יוליסס' הוא בלי ספק אורסט"